

СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА У СФЕРІ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ: ПРАВОВИЙ ТА ТЕОРЕТИЧНИЙ ВИМІРИ

Мирза С. С.

У науковій статті здійснено комплексний правовий і теоретичний аналіз судово-психологічної експертизи як важливого інструмента цивільного процесу у справах, що виникають із зобов'язальних правовідносин. Обґрунтовано, що ефективне здійснення правосуддя у цій категорії справ вимагає врахування не лише юридичних, а й психологічних чинників, зокрема здатності сторін усвідомлювати значення своїх дій, керувати ними, а також достовірності їхніх показань.

Окремо досліджено випадки, коли стороною у цивільному процесі є неповнолітня особа або особа з обмеженою дієздатністю, а також розглянуто правовідносини, які супроводжуються емоційними чи когнітивними порушеннями.

Визначено види судово-психологічних експертиз, їх предмет, об'єкти, а також функціональне значення для розгляду цивільних спорів. Підкреслено, що такі експертизи відіграють не лише доказову, а й профілактичну роль, сприяючи справедливому розподілу відповідальності. Окремо проаналізовано роль експертного висновку у структурі доказів та проблематику його оцінки судом.

Запропоновано напрями удосконалення нормативного регулювання і судової практики з метою забезпечення більш ефективного захисту прав учасників цивільних правовідносин, особливо в умовах зростання кількості справ, де психологічні чинники мають істотне значення.

Розглянуто питання психологічної достовірності свідчень, обмежень щодо показань неповнолітніх та осіб із психоемоційними порушеннями. Автором звернено увагу на необхідність комплексного підходу щодо оцінки здатності таких осіб до юридичної відповідальності, що неможливо без залучення кваліфікованих експертів у галузі психології.

Зроблено висновок про необхідність вдосконалення методичних підходів до формування запитань експертам-психологам та розширення судової практики щодо обґрунтованого використання результатів судово-психологічної експертизи.

Ключові слова: цивільне право, зобов'язальні правовідносини, судово-психологічна експертиза, зобов'язання, цивільний процес, юридична відповідальність,

психоемоційний стан, правова дієздатність, достовірність показань, експертний висновок, судова практика.

Myrza S. S. Forensic psychological examination in the field of obligations: legal and theoretical dimensions

The article provides a comprehensive legal and theoretical analysis of forensic psychological examination as an important tool of civil procedure in cases arising out of legal relations of obligation. It is substantiated that effective administration of justice in this category of cases requires taking into account not only legal but also psychological factors, in particular, the ability of the parties to realize the significance of their actions, to control them, and the reliability of their testimony.

The author also examines cases where a party to civil proceedings is a minor or a person with limited legal capacity, and also considers legal relations accompanied by emotional or cognitive disorders.

The author defines the types of forensic psychological examinations, their subject matter, objects, and functional significance for civil disputes. It is emphasized that such examinations play not only an evidentiary but also a preventive role, contributing to a fair distribution of liability. The author also analyzes the role of an expert opinion in the structure of evidence and the issues of its assessment by a court.

The author suggests areas of improvement of regulatory framework and judicial practice with a view to ensuring more effective protection of the rights of participants to civil legal relations, especially in the context of an increasing number of cases where psychological factors are of significant importance.

The author examines the issues of psychological reliability of testimony, restrictions on testimony of minors and persons with psycho-emotional disorders. The author draws attention to the need for an integrated approach to assessing the ability of such persons to be legally responsible, which is impossible without the involvement of qualified experts in the field of psychology.

The author concludes that there is a need to improve methodological approaches to formulating questions for psychological experts and to expand the case law on the reasonable use of the results of forensic psychological examination.

Key words: *civil law, binding legal relations, forensic psychological examination, obligations, civil procedure, legal responsibility, psycho-emotional state, legal capacity, reliability of testimony, expert opinion, case law.*

Постановка проблеми. Сучасна правова доктрина визнає, що ефективне здійснення правосуддя у цивільному процесі передбачає не лише юридичний аналіз обставин справи, а й необхідність урахування психологічних чинників, що впливають на поведінку сторін, свідків, третіх осіб. Особливо це стосується спорів, що виникають із зобов'язальних правовідносин, у яких встановлення наявності або відсутності вини є ключовим елементом притягнення особи до відповідальності.

Для зобов'язальних правовідносин характерний високий ступінь суб'єктивної оцінки поведінки сторін, і саме тому аналіз внутрішнього психічного ставлення особи до своїх дій набуває вирішального значення. З огляду на це, зростає роль судово-психологічної експертизи як спеціального процесуального інструменту, що дозволяє суду отримати об'єктивну, науково обґрунтовану інформацію про психологічний стан учасників справи, їхню здатність усвідомлювати характер своїх дій та керувати ними, а також наявність чи відсутність емоційних або когнітивних порушень, які могли вплинути на правомірність поведінки.

Актуальність обраної теми у даній науковій статті зумовлена поширенням цивільно-правових спорів, у яких з'ясування психоемоційного стану особи є суттєвим для правильного вирішення справи. Мова йде, зокрема, про справи щодо відшкодування моральної шкоди, про визнання правочинів недійсними через помилку або психічні розлади, спори щодо обсягу відповідальності неповнолітніх або осіб з обмеженою дієздатністю тощо. Судово-психологічна експертиза у таких справах виконує не лише доказову, а й профілактичну функцію, сприяючи справедливому розподілу юридичної відповідальності.

Стан дослідження проблеми. Питання призначення, проведення та значення судово-психологічної експертизи в цивільному процесі не залишились поза увагою сучасної юридичної та психологічної науки. Особливої актуальності вони набули в умовах зростання кількості цивільних справ, де суб'єктивний психоемоційний стан учасників справи прямо впливає на характер правовідносин, оцінку вини, а також визначення меж цивільно-правової відповідальності.

На сучасній науковій ниві існують не поодинокі дослідження вітчизняних науковців, які зробили вагомий внесок у розробку цієї тематики,

а саме В.Г. Гончаренко, В.Р. Ілейко, А.В. Каніщев, А.В. Кобера, М.В. Костенко, М.В. Костицький, Р.Я. Лемик, М.І. Луцький, В.Т. Нор, О.О. Сегеда, В.М. Тихоненко, В.О. Ходанович, Г.О. Чорний та інші автори, що висвітлюють як теоретичні, так і практичні питання здійснення судово-психологічної експертизи, як в цивільному процесі так і загалом.

Однак, не зважаючи на наявні ґрунтовні наукові напрацювання, комплексне дослідження ролі судово-психологічної експертизи, саме в межах зобов'язальних правовідносин у цивільному процесі залишається недостатньо проведеним. Особливо потребує теоретичного та практичного доопрацювання, зокрема, питання про межі оцінки судом висновків експерта-психолога та вплив таких висновків на остаточне судове рішення. Це обумовлює необхідність подальших ґрунтовних досліджень у зазначеному напрямку.

Мета і завдання дослідження. Метою даної наукової статті є комплексне дослідження особливостей призначення, проведення та оцінки результатів судово-психологічної експертизи у цивільних справах, що виникають із зобов'язальних правовідносин, з урахуванням правових норм цивільного та цивільного процесуального законодавства, судової практики та наукових позицій учених-правників та психологів.

Для досягнення поставленої мети в роботі передбачається вирішити такі завдання: 1) визначити категорії цивільних справ, у яких призначення судово-психологічної експертизи є найбільш доцільним і поширеним; 2) охарактеризувати основні види судово-психологічної експертизи, що використовуються у зобов'язальних правовідносинах, та визначити їх предмет, завдання й об'єкти; 3) виявити проблемні аспекти призначення, проведення та використання результатів судово-психологічної експертизи; 4) запропонувати науково обґрунтовані шляхи їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Цивільно-правова відповідальність як різновид юридичної відповідальності має на меті не лише задоволення матеріального інтересу потерпілого, а й запобігання вчиненню цивільних правопорушень. Ця превентивна функція сприяє тому, що учасники цивільно-правових відносин під загрозою притягнення їх до відповідальності повинні вчиняти свої дії так, щоб не порушувати вимоги законодавства. Однак постійна загроза застосування відповідальності до суб'єктів цивільних правовідносин, які не ознайомлені з тонкощами правового регулювання, може значно знизити їхню ініціативу участі у товарно-грошових відносинах чи відносинах

власності. Щоб уникнути цього, необхідно створити певні умови, за яких особи, які беруть участь у цивільному обороті, були впевнені, що їх не буде притягнуто до відповідальності за непередбачені наслідки своєї діяльності. Це можливе у випадку, коли міри цивільної відповідальності застосовуються у разі скоєння правопорушення. У зв'язку з цим стаття 1166 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) встановлює, що особа, яка не виконала зобов'язання або виконала його неналежним чином, несе майнову відповідальність лише за наявності вини (умислу або необережності), крім випадків, передбачених законом або договором [1]. Відповідно, відповідальність у цивільному праві виникає за наявності вини. Відомо, що ЦКУ передбачає обов'язок відшкодування шкоди і без вини заподіювача, однак це не означає, що питання вини тут не відіграє ролі.

Отже, і в справах про невиконання чи неналежне виконання зобов'язань, і у позадоговірних спорах, і в справах про заподіяння шкоди без вини, і навіть за умови правомірної поведінки (у стані крайньої необхідності) є елемент, наявність якого повинна бути встановлена і оцінена судом – це питання вини учасників відповідного матеріального правовідношення, що стало предметом судового спору [2, с. 95].

Вина у цивільному праві розглядається як суб'єктивна передумова настання цивільно-правової відповідальності. Вона виражає внутрішнє, психічне ставлення особи до вчиненої протиправної поведінки, що характеризується недбалістю або зневажливим ставленням до охоронюваних законом інтересів суспільства чи окремих осіб.

На відміну від кримінального права, у сфері цивільного законодавства встановлення конкретної форми вини (умислу або необережності) за загальним правилом не є обов'язковою умовою для притягнення до відповідальності. Водночас, форма вини має значення при визначенні обсягу відповідальності та розміру компенсації, що підлягає відшкодуванню.

Залежно від характеру правової ситуації та наявності в межах спору обставин, які потребують спеціального психологічного аналізу, судово-психологічна експертиза може охоплювати низку специфічних напрямів дослідження. Так, до самостійних об'єктів експертного вивчення можна віднести такі види судово-психологічних експертиз: встановлення здатності особи, як правило, відповідача усвідомлювати зміст своїх дій та свідомо ними керувати; визначення здатності сторони (зокрема, свідка) належним чином сприймати, зберігати в пам'яті та відтворювати

інформацію, що має значення для розгляду справи; аналіз індивідуально-психологічних особливостей учасників справи з метою формування їх психологічного портрету; оцінка емоційного стану сторін на момент виникнення спірних правовідносин.

Особливе значення в межах першої групи експертиз мають справи, що виникають із позадоговірних зобов'язань, коли заподіювачем шкоди є особа з неповною цивільною дієздатністю (наприклад, неповнолітні віком від 14 до 18 років), а також випадки, коли дієздатна особа на момент вчинення дій перебувала у такому психоемоційному стані, який не дозволяв їй повною мірою усвідомлювати значення своїх дій або керувати ними.

Психологічна експертиза, спрямована на встановлення здатності свідка адекватно сприймати, фіксувати в пам'яті та відтворювати фактичні обставини справи, є важливим інструментом для перевірки достовірності та об'єктивності його показань.

Окремим напрямом дослідження є аналіз особистісних характеристик учасників судового процесу, що передбачає формування цілісного психологічного портрету сторін із урахуванням їхніх індивідуально-психологічних рис, рівня саморегуляції, емоційної врівноваженості та здатності до раціональної поведінки в конфліктних ситуаціях.

Особливу увагу під час призначення та проведення судово-психологічних експертиз слід приділяти цивільним справам, які виникають із позадоговірних зобов'язань у випадках заподіяння шкоди особами з обмеженою цивільною дієздатністю, а також ситуаціям, коли на момент виникнення правовідносин суб'єкт перебував у такому психоемоційному стані, що об'єктивно унеможлилював усвідомлення значення своїх дій або здатність керувати ними [3, с. 190].

Предметом судово-психологічної експертизи по цій категорії спорів є психіка неповнолітнього. Правоохоронці нерідко стикаються з фактами, коли підліток, який вчинив неправомірні дії, виявляє різні ознаки відставання в психічному розвитку. Однією з важливих причин його особистісної незрілості може бути і соціально-педагогічна запущеність. Підставою для призначення судово-психологічної експертизи для таких підлітків є дані про неналежні умови їхнього виховання. У ході аналізу скоєного правопорушення часто виявляються неспіврозмірність об'єктивного змісту дій підлітка суб'єктивно поставленій меті.

Судово-психологічна експертиза покликана встановити рівень інтелектуального розвитку та ступінь сформованості емоційно-вольової сфери особи, яка є об'єктом експертного дослідження,

а також виявити її індивідуально-типологічні особливості, що можуть мати правове значення для розгляду справи. Зокрема, в ході експертизи можливо виявити такі риси, як схильність підлітка до фантазування, підвищену навіюваність та інші психічні характеристики, що впливають на здатність особи адекватно сприймати дійсність.

Для обґрунтованої оцінки здатності особи усвідомлювати зміст своїх дій і контролювати їх у момент їх вчинення, експертові-психологу можуть бути поставлені питання, спрямовані на з'ясування: які інтелектуальні та особистісні характеристики має під експертний? Чи був він здатний повною мірою усвідомлювати значення своєї поведінки з огляду на рівень психічного розвитку? У якому саме психоемоційному стані перебувала особа під час вчинення дій та наскільки вона могла здійснювати вольовий контроль за своєю поведінкою?

У разі якщо буде встановлено, що особа не мала здатності усвідомлювати зміст своєї поведінки або її вольова регуляція була істотно порушена, така особа не може бути притягнута до відповідальності. Юридичній оцінці підлягають лише ті дії, що були результатом свідомого вибору та контролю з боку суб'єкта.

У випадках, коли дієздатна особа, маючи зобов'язання, знаходилася у стані, коли вона не могла розуміти значення своїх дій або керувати ними, відповідно, експерт-психолог також повинен визначити можливості вольової та інтелектуальної сфери і зробити висновок про те, чи могла особа розуміти дії, що вчиняє, і відповідальність, яку покладає на себе за їх вчинення, та чи мала вона можливість вибору щодо вчинення цих дій.

У справах, що виникають із зобов'язальних правовідносин, судово-психологічна експертиза відіграє важливу роль не лише як доказовий інструмент, а й як метод верифікації правдивості показань учасників судового процесу. Оцінка достовірності показань має велике значення для суду, оскільки тільки правдиві свідчення можуть бути використані як належні докази при винесенні судового рішення. Здатність особи точно сприймати та передавати інформацію може бути порушена у разі наявності сенсорних розладів, тяжких психічних патологій або дефіциту когнітивних функцій, необхідних для нормального функціонування систем сприйняття, пам'яті та відтворення.

Суттєвий вплив на адекватність сприйняття справляє психологічний механізм атрибуції відповідальності. Його суть полягає у тому, що свідки схильні м'якше оцінювати поведінку правопорушника за наявності міжособистісної схожості з ним,

зокрема, за віком, зовнішністю, інтонацією голосу тощо. У такому випадку шкода може сприйматися як випадковість, а не як наслідок дій конкретної особи. Інші чинники, які впливають на судження свідка, включають суб'єктивну оцінку ймовірності настання події, а саме, чим менш імовірною вона здається свідкові, тим вищою буде ступінь відповідальності, яку він приписуватиме відповідачу.

Для наочного пояснення впливу суб'єктивних чинників на результати сприйняття та їх інтерпретацію, Б. Уайнер сформулював психологічну модель причинно-наслідкової атрибуції: результат (R) є функцією таких змінних: здібності (A), зусиль (B), складності завдання (C) і впливу випадку або долі (D). При цьому здібності (A) і складність завдання (C) класифікуються як стабільні фактори, тоді як зусилля (B) і вплив випадковості (D) — як змінні. Згадані фактори, відповідно, поділяються також на внутрішні (A, B) та зовнішні (C, D) детермінанти поведінки [4].

Що стосується свідчень неповнолітніх, які можуть брати участь у справі як свідки, то навіть якщо це здорові (фізично і психічно) особи, глибина осмисленості подій при їхньому сприйнятті залежить від нормальних вікових особливостей у поєднанні з суб'єктивними складностями самої події. Обмеження здатності відтворювати сприйняті події, неоднорідні за своєю структурою, викликані різними причинами: нормальними віковими характеристиками, особливостями і характером ситуації, специфічними особистісними особливостями. Існує три фактори, що визначають обмеження здатності малолітніх і неповнолітніх давати показання:

1. Віковий, властивий дітям дошкільного віку. Основні його складові - недостатня сформованість вільного запам'ятовування і відтворення та механізмів довготривалої пам'яті; безпосередній дискретний характер сприйняття і мислення; схильність заповнювати прогалини в сприйнятті у відповідності з образами навколишнього світу, що сформувалися, і за асоціацією з актуальним життєвим досвідом.

2. Ситуативний. Складовими цього фактору є суб'єктивна і об'єктивна складність розуміти події; наявність чи відсутність особливого психотравмуючого впливу.

3. Особистісний. Фактор, що є специфічний для підлітків і дітей молодшого юнацького віку. Його складовими є несформованість власних морально-етичних критеріїв і оцінок; наявність ознак підвищеної навіюваності, схильності погоджуватися з думкою більшості [5, с. 132].

Перелічені фактори призводять до обмеження чи порушення здатності давати показання, до того ж кожен з них чи їх сукупність обмежує окремі параметри такої здатності. Тому експертна судово-психологічна оцінка здатності неповнолітніх правильно сприймати важливі для справи обставини і давати по них достовірні показання повинна базуватися лише на комплексному системному дослідженні впливу всіх перелічених факторів. Наявність одного з факторів, як правило, не є достатньою підставою для експертного рішення про порушення здатності підлітка свідчити у справі. Також експертна оцінка не повинна спиратися на наявність у підекспертного таких індивідуально-психологічних особливостей, як підвищена навіюваність і схильність до фантазування, що самі по собі, без врахування інших факторів, не є підставою для експертного висновку про порушення здатності давати показання про обставини справи, що цікавлять суд.

Незалежно від того, хто буде об'єктом дослідження (позивач, відповідач, повнолітній чи неповнолітній свідок), висновок експерта-психолога має велике значення для суду, оскільки він науково підтверджує достовірність відтвореної інформації учасником судового розгляду і може бути покладений в основу судового рішення.

Окремим різновидом судово-психологічної експертизи у справах, що виникають із зобов'язальних правовідносин, є експертиза, спрямована на вивчення особистісних характеристик учасників справи, зокрема, створення психологічного портрета підекспертного суб'єкта. Такий вид дослідження призначається у випадках, коли виникають сумніви щодо достовірності інформації про особу позивача або відповідача; коли необхідно уточнити або конкретизувати індивідуально-психологічні риси особи; у ситуаціях, де потрібна інтерпретація мотивів поведінки або причин вчинення певних дій; або коли є потреба в аналізі окремих психічних особливостей, які можуть мати істотне значення для поведінки суб'єкта (імпульсивність, ригідність тощо).

До типових запитань, що ставляться у вище зазначеному випадку перед експертом, належать: які індивідуально-психологічні особливості має підекспертна особа (в аспектах темпераменту, характеру, інтелекту, емоційно-вольової та мотиваційної сфер)? Які особливості спонукають її до тієї чи іншої поведінки? Чи присутні у неї риси, що могли сприяти формуванню мотивів до вчинення конкретних дій, які стали предметом розгляду в суді?

Результати подібного експертного дослідження мають вагоме процесуальне значення, адже можуть бути використані для перевірки достовірності пояснень сторін. Водночас, згідно з цивільним процесуальним законодавством, висновок експерта не є автоматично доказом, він підлягає оцінці судом на загальних підставах та може бути визнаний доказом лише після такої оцінки [6, с. 281].

Судово-психологічна експертиза також може бути спрямована на встановлення психоемоційного стану учасників цивільного процесу. У таких випадках аналізується вплив емоційної напруги на пізнавальні процеси особи, її здатність усвідомлювати значення подій та адекватно реагувати на них. Стан підвищеної емоційної напруги, як показує практика, може призводити до звуження свідомості, що негативно позначається на гнучкості мислення та загальній поведінці особи та здатний суттєво змінювати модель поведінки суб'єкта.

Ще одна можливість застосування знань експерта-психолога — це призначення судово-психологічної експертизи, направленої на виявлення здатності особи (як правило, відповідача у справі) належно здійснювати професійні функції управління сучасною технікою. Цей вид експертизи призначається у випадку, коли суд має сумніви щодо психофізичних можливостей особи, які забезпечують виконання функцій керування технікою. Об'єктом дослідження є особи, які за своєю професією чи з інших причин є операторами різного профілю: водіями автомобілів, машиністами поїздів, льотчиками, операторами енергетичних установок і под., з вини чи за участю яких сталася якась подія (аварія, поломка техніки тощо). Предметом дослідження у межах експертизи виступає визначення змістових характеристик і послідовності домінуючих мотиваційних установок особистості, а також проведення психологічного аналізу обставин події та поведінки суб'єкта в процесі керування сучасними технічними засобами.

Завдання, що стоїть перед експертом-психологом, полягає у встановленні можливостей підекспертного з урахуванням індивідуальних психологічних та психофізичних особливостей правильно реагувати в обставинах, що склалися, а також з'ясувати, чи не перебувала особа в момент пригоди у якому-небудь особливому психологічному стані (наприклад, фрустрації, стресу, тривоги, страху). У зв'язку з цим перед експертами-психологами перш за все ставиться питання про те, чи могла особа з огляду на її індивідуальні психологічні та психофізичні особливості, правильно сприймати, запам'ятовувати і відтворювати обставини пригоди

у своїх показаннях. Також перед експертом ставлять завдання встановити психофізичні особливості водія (оператора), а також дати оцінку його діям (з психологічної позиції) в нормальних умовах і в умовах аварії. Враховуючи багатоплановість ситуацій, в яких виникають пригоди, пов'язані з управлінням технікою, перш ніж призначати проведення судово-психологічної експертизи, суду слід отримати консультації зі спеціалістами в галузі психології праці та інженерної психології, що дозволить правильно сформулювати запитання.

Залежно від обставин справи суд призначає один із вищеперерахованих видів судово-психологічної експертизи. Можливе також призначення експертизи, яка включає елементи декількох окремих предметів дослідження (наприклад, дослідження особистих особливостей відповідача та ступінь їх впливу на його емоційний стан). Однак незалежно від обраного виду судової експертизи, використання психологічних знань у процесі розгляду справи свідчить про високу професійну і психологічну культуру працівників суду, оскільки участь експерта-психолога у справі сприяє правильному вирішенню спору, а отже, здійсненню головного принципу правосуддя — прийняття законного і обґрунтованого рішення судом.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про роль судово-психологічної експертизи в межах цивільного процесу, зокрема, у справах, що виникають із зобов'язальних правовідносин. З огляду на особливості зобов'язань, де ключове значення має встановлення вини, здатності особи усвідомлювати свої дії та керувати ними, застосування психологічних знань стає не лише доцільним, а й необхідним елементом забезпечення об'єктивного та справедливого правосуддя.

Судово-психологічна експертиза забезпечує суд науково обґрунтованими відомостями щодо психо-емоційного стану осіб, їхніх когнітивних і вольових здібностей, мотиваційної сфери, рівня розвитку особистісних якостей тощо. Це особливо актуально у випадках участі неповнолітніх, осіб з обмеженою дієздатністю, а також у справах про відшкодування моральної шкоди, недійсність правочинів, неналежне виконання зобов'язань, що мають психологічну природу або супроводжуються емоційною нестабільністю сторін.

Застосування судово-психологічної експертизи у сфері цивільного права виконує подвійну функцію: з одного боку — доказову, спрямовану на об'єктивне з'ясування обставин справи, з іншого — превентивну, оскільки сприяє належному розподілу відповідальності з урахуванням

психологічного стану особи. Участь експерта-психолога забезпечує дотримання принципів справедливості та правової визначеності, сприяє формуванню довіри до судової системи та зміцненню правової держави загалом.

Водночас, у науковій статті нами було окреслено низку проблемних аспектів, пов'язаних з призначенням, проведенням і правовою оцінкою результатів досліджуваних експертиз, а саме питання формування переліку запитань до експерта, належності висновків до доказової бази, оцінки експертного висновку судом, а також необхідність підвищення фахового рівня судів у сфері психології. Подальші дослідження у цьому напрямку сприятимуть удосконаленню правозастосовної практики та забезпеченню ефективного захисту прав і законних інтересів осіб у цивільному процесі.

Література

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 03.02.2025).
2. Кобера А.В. Судово-психологічна експертиза як форма використання психологічних знань в юриспруденції. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер.: Психологія і педагогіка. 2008. Вип. 11. С. 93-99.
3. Тихоненко В.М. Використання спеціальних знань у формі експертизи під час розслідування примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань. *Право і суспільство*. 2015. № 5 (2). С. 189-194.
4. Weiner B. An attributional theory of motivation and emotion. New York: Springer-Verlag., 1986.
5. Ходанович В.О. Значення судово-психологічної експертизи неповнолітніх при вирішенні сімейних спорів у цивільному судочинстві України. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. Т. 8. № 4. С. 131-137.
6. Панько Н.А. Допит експерта в суді як засіб оцінки його висновку. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 280-284.

Мирза С. С.,

orcid.org/0000-0002-4155-7513

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри загальноправових дисциплін

Одеського державного університету

внутрішніх справ

Дата надходження статті до редакції: 09.06.2025

Дата затвердження статті до друку: 26.06.2025

Дата публікації статті: 14.11.2025